

Појмовно одређивање изазова, ризика и претњи у процесу преобликовања међународне безбедности

УДК: 327.56 : 355.19

*Дејан Орлић**

У међународној безбедности, њеном систему, тумачењу и у вези са њеним субјектима и објектима дешавају се бројне промене. Држава више није једини субјект међународне безбедности, већ све већи значај добија појединац, чија се безбедност схвата као кључна за разумевање и као основ сваке друге безбедности вишег нивоа – од групне, преко националне и међународне, до глобалне безбедности. Поред војне димензије безбедности, све су значајније у анализи међународне безбедности политичка, економска, социјална и еколошка димензија. У процесу преобликовања, систем међународне безбедности суочава се с бројним изазовима, ризицима и претњама.

Аутор је у раду одредио садржај и захват појмова изазови, ризици и претње, и утврдио разлике између њих, указујући да та три појма немају истоветно значење.

Кључне речи: изазов, ризик, претња, међународна безбедност.

Увод

Међународна безбедност је са завршетком „хладног рата“ – од рушења Берлинског зида и распада СССР-а – изгубила утемељеност и извесност у дотадашњем свету подељеном на два супротстављена блока. У великом делу „хладног рата“ концепт међународне безбедности одређиван је војним појмовима: безбедност је дефинисана првенствено војним појмовима и тицала се безбедности националне државе и њене територије. Државе су биле одговорне за сопствену безбедност – било самостално или кроз савезништва са другим државама са којима су делиле интересе, вредности и циљеве.

У међувремену, много је тога измењено. Идеја безбедности се проширила и на друге димензије друштва. Поред војне, у њу су сада укључене и политичка, економска, социјетална и еколошка димензија безбедности. Више не постоји равнотежа (војних) снага на основу које су две суперсиле изградиле сопствену безбедност и безбедност својих савезника. Држава, као главни субјект међународне безбедности, губи примат који је имала током историје и, поред ње, на међународној сцени своје место заузимају међународне организације, етнич-

* Аутор је истраживач-приправник у Институту друштвених наука у Београду. Текст је резултат рада на пројекту 1.800 који се реализује уз материјалну подршку Министарства за науку и технологију Републике Србије.

ке групе и појединци. Систем равнотеже снага изгубио је значај, а свет се налази у истовременом процесу фрагментације и интеграције.¹ Међународни систем се непрестано мења, па се процеси, субјекти и објекти међународне безбедности прилагођавају новоствореним околностима. У таквој ситуацији бројни чиниоци међународне безбедности суочени су с различитим, измењеним и потпуно новим изазовима, ризицима и претњама.

Услед бројних промена у међународним односима, могу се издвојити три приступа међународној безбедности која имају посебан значај за разумевање безбедности и које утичу на њен ток. То су: реалистички, либерално-институционалистички, и алтернативно-критички приступ.²

Реалистички приступ

Групу с реалистичким мишљењем чине бројни правци и подгрупе – од традиционалних реалиста, неореалиста, преко структуралиста и неоструктуралиста, до контингентних реалиста. Средишњу тачку те групе теорија чини теза о анархичној природи међународних односа, као и из ње изведено схватање о држави као главном субјекту, али и објекту, међународне безбедности. Анархичност се доказује чињеницом да не постоји доминантни наддржавни ауторитет који поседује средства принуде за наметање и регулисање понашања држава.³ Према реалистичком схватању, суверена држава и систем држава чине основу међународне безбедности; оне су међусобно у сталном конфликту и надметању. Њихово понашање мотивисано је жељом да акумулирају што више моћи ради достизања довољне безбедности,⁴ односно да би смањиле претње⁵ и обезбедиле свој опстанак и суверенитет као предуслов за остварење било којег циља који држава сматра вредним да се достигне, оствари и сачува. Отуда припадници те школе мишљења сматрају да се безбедност првенствено остварује војним средствима, па војна димензија има примат у њиховим теоријским разматрањима.

¹ Тај истовремени процес фрагментације и интеграције Џејмс Розенау назива *фрагментација*: James Rosenau, „The Dynamism of a Turbulent World“, pp. 18–35, in Michael T. Klare, Chandrani Yogesh (eds.): *World Security – Challenges for New Century*, Third edition, St. Martin's Press, New York, 1998, pp. 21.

² Драган Симић, „Савремене теорије безбедности“, у: Павле Јанковић, *Реформа сектора безбедности – зборник предавања*, Г17 институт, Београд, 2003, стр. 11.

³ Terry Teriff, Stuart Croft, Lucy James, Patric M. Morgan, *Security Studies Today*, Polity Press, Cambridge, 1999, p. 31.

⁴ Исто, стр. 38.

⁵ О односу претњи и способности видети у: Daniel N. Nelson, „Threats and Capacities: Great Powers and Global Insecurity“, pp. 36–58, in Michael T. Klare, Yogesh Chandrani (eds.), *исто*, стр. 39.

Благи отклон у схватању анархичног стања као преовлађујуће особине међународног система чине контингентни (зависни) реалисти. Они сматрају да државе нису истовремено осуђене на непрекидно међусобно надметање и да своју безбедност могу да остваре и кроз сарадњу. Развијањем те сарадње, као и развијањем свести да се сарадњом могу постићи безбедносне користи, постојећа анархична структура може да постане „зрела анархија“⁶ у којој надметање међу државама више неће имати врхунац у рату.

Либерално-институционалистички приступ

Либерално-институционалистички правац размишљања наставља се на класични реалистички приступ. Наиме, схватање државе као основног објекта безбедности у анархичним међународним односима које одликује политика силе преузето је од реалистичке школе. Међутим, заступници тог приступа проширују новим идејама дискусију о међународној безбедности и обогаћују је новим замислима. Сматрају да неопходност развијања *међународне сарадње* треба да се употпуни стварањем и унапређивањем *поверења* међу државама. То може да се постигне успостављањем заједничких норми, начела и правила за ограничавање агресивног понашања држава. Предности колективног деловања исказују се предупређивањем сукоба, управљањем кризама и изградњом мира.⁷ Стога су међународне институције, засноване на сложеној међузависности држава и њиховој политичкој, економској и културној сарадњи, главни носиоци међународне безбедности. Поред наглашавања значаја институција и њихове сарадње, либерални институционалисти указују на све већу улогу недржавних чинилаца и субјеката. У оквиру тога, наглашавају да *појединац* (грађанин) све више постаје субјект међународне безбедности.

Алтернативно-критички приступ

Такав приступ имају бројне школе и струје с недовољно диференцираним токовима мишљења о безбедности. Они генерално одбацују тезу о анархичности међународних односа, држави одузимају примат као референтном објекту безбедности и, као најзначајнију, наглашавају улогу појединца и друштвене групе. За разлику од неких других либералистичких приступа, посебан значај придају недржавним објектима и невојној – политичкој, економској, социјеталној и еколошкој – димензији безбедности.⁸

⁶ Barry Buzan, *People, States and Fear*, Second edition, Harvester Wheatsheaf, London, 1991, p. 176.

⁷ Heinz Gärtner, Adrian Hyde-Price, Erich Reiter (ed), *Europe's New Security Challenges*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, London, 2001, p. 30.

⁸ Драган Симић, *исто*, стр. 28.

Једну од најпознатијих струја које имају такав приступ чине присталице *социјално-конструктивистичке теорије*, која је спона између критичких и реалистичких приступа. Њени заступници прихватају становиште да су због анархичног стања међународних односа државе и даље кључни и референтни објекти безбедности јер постојећи међународни односи, као и међусобне активности њихових субјеката, непосредно одређују понашање држава. Један од елемената који одређују међународне односе, како наглашавају социјал-конструктивисти, чине тзв. друштвене структуре засноване на заједничким идејама и представама о међународној безбедности, владавини права, међународним институцијама и њиховима делатностима. Да би се остварило било какав заокрет у схватању и развоју међународног система, према социјал-конструктивистима, потребно је да се, између осталог, промени и преовлађујући начин мишљења, што ће условити и промену структуре међународних односа.

У тој групи значајна је и *феминистичка струја*, која следи основне идеје критичког приступа. У њеној основи је упозорење које се односи на запостављање интереса и мишљења жена у међународној политици и међународној безбедности које чине половину светске популације која, такође, учествује у међународним активностима. Феминистичка струја покушава да промовише сопствена размишљања и деловање да би приликом редефинисања садржаја и смисла међународне безбедности, били узети у обзир као и сва остала становишта.

Постмодернистички правац, као део ширег алтернативно-критичког приступа, увео је потпуни релативизам у односу на истину и чињенице. Мада његове присталице, као и други, сматрају да је „говор моћи“ – увећање моћи држава, наоружавање, стварање савеза – централни проблем и узрок недовољне међународне безбедности, уверени су да би замена „говора моћи“ „говором заједништва“ довела до сарадње, мира и склада у односима између друштава и држава.⁹

У оквиру критичких теорија постоји још један особен приступ темама везаним за међународну сарадњу и безбедност. Реч је о *глобалистичком погледу* на међународну безбедност, према којем систем суверених држава уступа место глобалном друштву.¹⁰ У оквиру глобалне заједнице основна јединица је појединац, чија је безбедност од кључног значаја и из које произилази безбедност било којег вишег нивоа – групног, националног, међународног или глобалног (светског) нивоа. Као и други правци алтернативно-критичке мисли, глобалисти су много допринели постављању безбедности појединца у средиште замисли безбедности. У оквиру тог приступа постоје и супротстављена мишљења која и даље дају предност државама. Државе су, према њима, и даље у центру међународне безбедности и на осно-

⁹ Исто, стр. 34.

¹⁰ Исто, стр. 36.

ву сопственог искуства, средстава и знања могу адекватно да одговоре на новонастала питања и проблеме везане за безбедност.

Систем међународне безбедности

Систем међународне безбедности више није постојан и утемељен као коначан облик. Свет се, истовремено, сувише брзо и креће и сужава. Чиниоци међународне безбедности и њихове активности непрестано настају, мењају се и нестају, те су изложени утицају бројних изазова, ризика и претњи. На основу посматрања међународног система безбедности Џејмс Розенау је дао своје виђење тренутног стања. Он говори о „рачавању глобалне структуре“¹¹, с два система међународне безбедности – државносредишњем (state centric) и вишесредишњем систему (multicentric), што је приказано на табели 1.

Табела 1

Структура и процеси у два света светске политике

	Државносредишњи систем	Вишесредишњи систем
Број главних актера	Мање од 200	Стотине хиљада
Првенствена преокупација актера	Безбедност	Аутономија
Основни циљеви актера	Очување територијалног интегритета, физичка безбедност	Увећање светског тржишта, удруживање подсистема
Крајње средство за остваривање циљева	Оружана сила	Задавање сарадње или потчињавање
Нормативни приоритети	Процеси, посебно они којима се чувају суверенитет и владавина права	Исходи, посебно они који проширују људска права, правду и богатство
Начин сарадње	Формални савези, када је то могуће	Привремене коалиције
Правила којима се уређују односи између актера	Редовни дипломатски односи	Ad hoc
Расподела моћи између актера	Хијерархијски по расподела моћи	Релативна једнакост када су у питању почетни односи
Средишта одлучивања	Велике силе	Нови актери са екстензивним изворима
Институционализација	Добро утемељена	На помолу
Осетљивост на промене	Релативно ниска	Релативно висока
Контрола исхода	Усредсређена	Распршена
Основне структуре	Формални ауторитет, право	Различити типови ауторитета, делотворно вођство

ИЗВОР: James Rosenau, „The Dynamism of a Turbulent World“, p. 18–35, in: Michael T. Klare, Yoges Chandrani (eds.): *World Security – Challenges for New Century*, Third edition, St. Martin's Press, New York, 1998, p. 26.

¹¹ James Rosenau, The Dynamism of a Turbulent World, p. 18–35, in Michael T. Klare, Yogesh Chandrani (eds.), *исто*, стр. 25.

Државно средишњи систем заснива се на традиционалном – реалистичком погледу, према којем су суверене државе доминантни субјекти који постављају правила „понашања“ у анархичном систему, који је утемељен на хијерархијској расподели моћи (војна, политичка, економска) између постојећих држава. Циљ је обезбеђивање и очување физичког опстанка држава и друштва, а крајње средство у очувању и остваривању циљева је употреба силе, тј. рата. Слабије државе су условљене да стварају савезе с великим силама да би очувале сопствену и/или заједничку безбедност. Такав, добро утемељени систем мало је осетљив на промене и стабилнији је од вишесредишњег система.

С друге стране, вишесредишњи систем је сложен, пун различитих, релативно аутономних субјеката чији циљ није само очување традиционалних циљева државносредишњег система, већ ширеће, кроз сарадњу истомишљеника или потчињавање слабијих, светског тржишта чији разни подсистеми и удружења нових актера значајно утичу на међународне односе. Пошто је институционализација таквог система још увек у току, он је осетљивији на промене.

Кроз историју међународних односа системи међународне безбедности могли су да се проучавају према распореду моћи, тј. према броју субјеката међународне безбедности који учествују у прерасподели моћи. Према таквој класификацији могу да се одреде три врсте система међународне безбедности. Униполарна структура могућа је у подељеној међународној заједници у којој преовладава само један центар моћи, који одлучујуће утиче на друге субјекте међународних односа. Када постоји више центара доминантне моћи, реч је о поларизованом систему. Остали субјекти међународне безбедности, у том случају, групишу се око тих полова како на основу своје воље и сопствених интереса, тако и због притиска јаче државе. Уколико постоје само два главна центра моћи, реч је о биполарном систему, а уколико их има више – о мултиполарном систему. У случају када је моћ равномерно расподељена на већи број међународних субјеката систем се назива дифузним, неполаризованим системом.

У међународним односима, током неколико претходних векова, све до окончања „хладног рата“, у међународној безбедности доминирао је систем равнотеже снага (моћи).¹² Услед тренутне доминације једне силе на међународном плану, тај систем више није актуелан као у претходним периодима, када су равнотежу чиниле барем две велике силе. Циљ система равнотеже снага није првенствено у осигурању мира, већ у очувању стабилности у међународном систему и заштити

¹² Војин Димитријевић и Радослав Стојановић, *Међународни односи*, „Службени лист СРЈ“, Београд, 1996, стр. 367–368.

безбедности њених елемената. Систем равнотеже снага првенствено се ослања на појаву моћи, јер се моћ једне државе или групе држава не може обуздати ничим другим осим моћу друге државе или групе држава.

Упоредо с равнотежом снага, током 20. века створен је систем колективне безбедности за заштиту универзалних вредности који се непрекидно остварује и усавршава. Под ширим схватањем подразумева се заједничка одбрана безбедности сваке чланице повезане групе држава од унапред предвиђеног или непредвиђеног непријатеља.¹³ Према ужем схватању, под колективном безбедношћу се подразумева обавеза притицања у помоћ жртви напада на основне вредности у сваком случају и против сваког нападача, који се не може одредити унапред. Агресор се одређује према агресији коју је извео, те мора да обухвати и државе које су успоставиле тај систем, а не само спољне непријатеље.¹⁴ То уже схватање је много исправније, јер је колективна безбедност првенствено усмерена према безбедности у самом систему, док се шире схватање може подвести под колективну одбрану. У том случају се сарадња везана за безбедност односи према споља, ка ближем и даљем окружењу удружених чланица система.

Неке школе, попут глобалистичке, сматрају да постојећи систем треба заменити стварањем светске државе или светске класе. Такав систем, према мишљењу заговорника те школе, корак је даље од постојеће и организоване колективне безбедности.¹⁵ Наиме, моћ се усредсређује у светској влади, која њоме располаже да би заштитила светску безбедност, која у том тренутку постаје јавна безбедност због стапања и претварања целокупног дотадашњег система међународне безбедности у унутрашњи проблем светске државе.

Када је реч о систему међународне безбедности, постоје пројекције, тј. замисли, једног новог и могућег, али још увек неиспуњеног система међународне безбедности. Такву једну замисао будућег система урадили су Ричард Коен и Михаел Михалка у заједничкој студији „Сарадња у безбедности“ (Cooperative Security).¹⁶

Систем сарадње у безбедности састоји се од четири концентрична прстена.

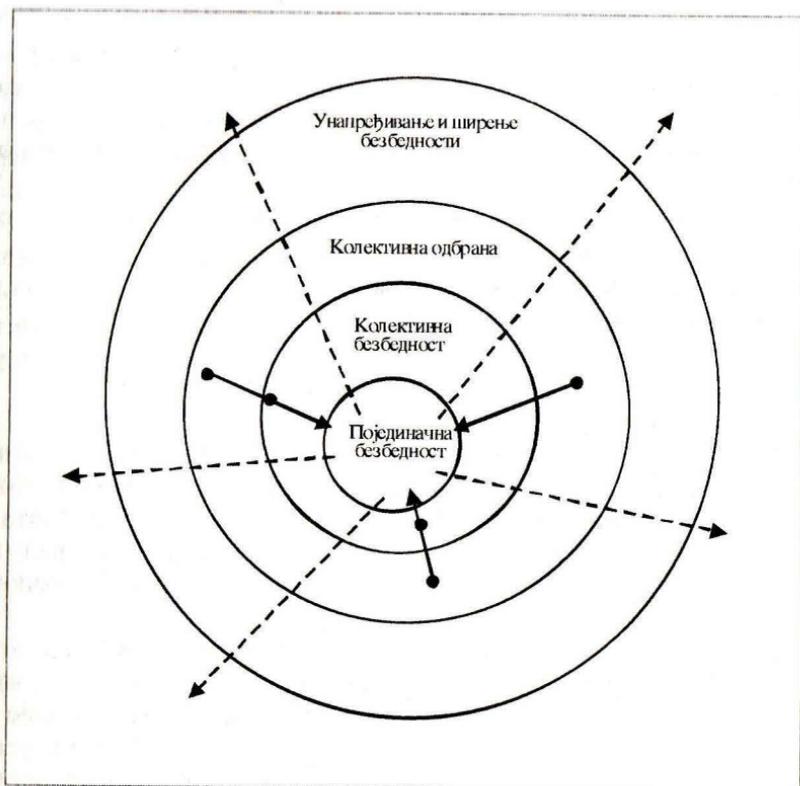
1. прстен – појединачна безбедност;
2. прстен – колективна безбедност;
3. прстен – колективна одбрана;
4. прстен – унапређење и ширење стабилности (шема 1)

¹³ Исто, стр. 377.

¹⁴ Исто, стр. 378.

¹⁵ Исто, стр. 385.

¹⁶ Драган Симић, *Наука о безбедности*, „Службени лист СРЈ“, Факултет политичких наука, Београд, 2002, стр. 83–101.

Четири прстена безбедности

Први прстен, само средиште сарадње у безбедности, чини појединачна безбедност. Појединац, са својим правима и слободама, смештен је у сам центар система из којег се шире сви остали виши нивои безбедности – групни, национални, државни, међународни и светски. Безбедност човека, појединца и грађанина језгро је око којег се обавијају остала три прстена.

Други прстен чини колективна безбедност. Она омогућује безбедност у самом систему – штити од могуће агресије или претње агресијом неке чланице система сарадње у безбедности.

Трећи прстен јесте колективна одбрана, усмерена ка претњама изван утврђеног система сарадње у безбедности. Непосредно и даље окружење постојећег система заједничка је брига свих држава система.

Четврти прстен је својеврсни правац кретања, циљ коме теже претходна три прстена. Реч је о унапређењу стабилности, њеном ширењу и очувању у „спољњем“ свету, који се налази изван граница успостављеног система сарадње у безбедности.

Постоји мноштво размишљања, идеја и тумачења на основу којих се проширује листа субјеката, а тиме и објеката¹⁷ међународне безбедности. Субјекти међународне безбедности могу се сврстати у неколико нивоа – од најнижег и најбројнијег до највишег и најсвеобухватнијег:

– појединац, као најбројнији субјекат и објекат међународних односа;

– етничке групе, заједнице и нације;

– владајуће елите, режими и интересне групе;

– државе;

– међународне организације и мултинационалне компаније;

– светско друштво.¹⁸

Приликом појмовног дефинисања изазова, ризика и претњи полази се од четири главне специфичности, тј. од четири главна питања за истраживање основних места у области безбедности: ко или шта је објекат безбедности? каква је природа претње? ко је одговоран (ко се стара) за безбедност? и којим се поступцима, средствима и начинима достиже, чува и унапређује безбедност?¹⁹

Прва два питања се издвајају као неопходна и полазна за појмовно одређивање: прво, ко су све референтни објекти безбедности, који су главни актери угрожени изазовом, ризиком и претњама и чије су вредности угрожене, и друго, каква је природа претње. У том случају питање се проширује са још два облика угрожавања безбедности – изазовима и ризицима. Утврђивањем њихове природе долази се и до њиховог појмовног одређења.

На то питање, које се односи на то ко или шта је објекат безбедности, ко или шта се обезбеђује, не може се добити јединствен одговор. Различите школе, замисли и системи међународне безбедности не дају на то питање истоветан одговор. Они утврђују широку листу објеката међународне безбедности – од појединца, етничких група и заједница, владајућих елита и режима, преко држава и међународних и транснационалних организација, до глобалног друштва. Стога се

¹⁷ Под објектом међународне безбедности, према основним питањима у сфери међународне безбедности, подразумева се субјект међународних односа према коме је усмерено (трпи) деловање, који се обезбеђује од могућих облика угрожавања безбедности. Под референтним објектом безбедности подразумева се оно шта безбедност треба да штити.

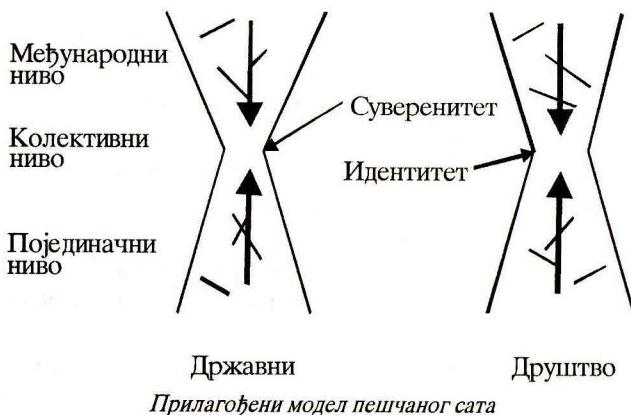
¹⁸ Terry Terriff (et al.), *исто*, стр. 18–19, и Војин Димитријевић и Радослав Стојановић, *исто*, стр. 90.

¹⁹ Драган Симић, *исто*, стр. 22; Adrian Hyde-Price, „Beware the Jabberwock!": Security Studies in the Twenty-first Century, у Мирослав Хацић (ур.), *Реформа сектора безбедности – зборник радова*, Г17 Институт, ЦЦВО, Београд, 2003, стр. 119–121; Terry Terriff (et al.), *исто*, стр. 172.

поставља питање који од тих објеката треба да се издвоји као специфичан и уз чију помоћ могу да се одреде изазови, ризици и претње.

За појмовно одређивање изазова, ризика и претњи могу се издвојити два референтна објекта и неке њихове особине чијим би се угрожавањем изазовима, ризицима и претњама довео у питање њихов опстанак. Реч је, с једне стране, о држави и суверенитету, као референтном објекту међународне безбедности и његовој одређујућој особини, и с друге стране, о појединцу и његовом идентитету. Те референтне тачке, држава – суверенитет и појединац (друштво) – идентитет одредио је Оле Вевер прилагођеним моделом пешчаног сата (шема 2).²⁰ Према њему, „уско грло“ безбедности државе и појединца (друштва) чине суверенитет и идентитет.

Шема 2

Када се говори о држави и појединцу (друштву), с једне стране, и суверенитету и идентитету, с друге стране, њихово издвајање при појмовном одређивању изазова, ризика и претњи неопходно је јер су то значајни референтни објекти за садашње разумевање безбедности и њихових специфичних вредности које се штите од безбедносних изазова, ризика и претњи.

Држава

Већина писаца припадника реалистичке школе и либералистичког приступа и даље сматра државу најважнијим објектом међународне безбедности. Према њима, држава је најзначајнија институција кроз коју се друштво организује и уз помоћ које проналази начине за

²⁰ Ole Waever, „Securitization and Desecuritization“, in: Ronnie D. Lipschutz (ed.) *On Security*, Columbia University Press, New York, 1995, p. 68.

решавање заједничких проблема, укључујући и заштиту од принуде.²¹ Поред тога, држава је посебно историјски настала димензија политичког система која обухвата највишу власт над становништвом које живи на одређеној територији. Она се стара за одржавање мира и реда, односно постојећег друштвеног, правног и политичког поретка, узимајући при томе у обзир како опште друштвене интересе, тако и специфичне интересе појединих друштвених група.²² Иако је суочена с бројним референтним објектима међународне безбедности, држава је успела да и даље остане стожер који у новим околностима не ишчезава, већ се само прилагођава и успешно одговара на измењене безбедносне изазове и претње.²³

Суверенитет

То је кључна особина, вредност коју Оле Вевер ставља на место уског грла пешчаног сата, тј. на најосетљивије место, између међународног и појединачног нивоа. Тако је истовремено суверенитет дељив и преносив²⁴ „одозго“ и „одоздо“ од бројних међународних организација, транснационалних компанија и бројних група и удружења појединаца. На међународном нивоу суверенитет није ништа друго него одбрана и оправдање за независност државе. Мисли се на то да је одређена држава равноправна са осталим државама које владају својим заједницама. На унутрашњем, појединачном нивоу суверенитет је својство државне власти према којем је она највиша власт на подручју одређене државе, и уз то независна и највиша од свих других.²⁵

Појединац

Тек у последњих неколико деценија појединац се прихвата као референтни објекат безбедности. Томе нарочито доприносе наведени критички приступи, школе и мишљења, а њихова промишљања су довела до тога да се безбедност појединца схвата као основа за сваку другу безбедност која из ње произилази. Допринос учвршћивању појединца међу референтне објекте јесте и пораст његове свести и знања²⁶ на плану међународних активности, што му је омогућено технич-

²¹ Terry Teriff, (et al.), *исто*, стр. 174; Barry Buzan, *исто*, стр. 26.

²² *Енциклопедија политичке културе*, „Савремена администрација“, Београд, 1993, стр. 266.

²³ Драган Симић, „Савремене теорије безбедности“, у: Павле Јанковић, *исто*, стр. 41.

²⁴ Joseph S. Jr. Nye, *What New World Order*, Foreign Affairs, Spring, 1992, п. 90, у: Драган Симић, *Поредак света*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999, стр. 320.

²⁵ *Енциклопедија политичке културе*, *исто*, стр. 1134.

²⁶ James Rosenau, „The Dynamism of a Turbulent World“, п. 18–35, in: Michael T. Klare, Yogesh Chandrani (eds.), *исто*, стр. 21.

ко-технолошким развојем друштва, протоком информација и смањењем раздаљине и времена (*time and space compression*). Користећи своја знања, вештине и средства која су му надохват руке појединац је у стању да мења и усавршава замисли и систем међународне безбедности.

Оле Вевер у свом прилагођеном пешчаном сату као референтни оквир даје друштво (*Society*), а појединца сматра његовом основом. Он друштво схвата као део социјеталне (а не социјалне) безбедности, где је првенствено реч о колективитету и идентитету.²⁷

Идентитет

За Оле Вевера идентитет је карактеристична особина, вредност чије неугрожавање омогућује јасно и недвосмислено постојање друштва и појединца, и која их одређује као пуноправне објекте међународне безбедности. Угрожавањем идентитета појединца руши се „битно својство људске егзистенције, његово осећање припадности датом друштву – групни идентитет, и осећања аутономије и слободе за деловање у складу са савешћу, као и доношењу одлука у односу на сопствене вредносне схеме“.²⁸

Држава и њен суверенитет су и даље важан објекат међународне безбедности. Због бројности, функција и значаја у међународним односима, истраживачи узимају државу као полазну основу за постављање, утврђивање, одређивање и анализирање дефинисаних предмета истраживања. Наиме, постоји сличност када је реч о појединцу (друштво) и идентитету. У последње време појединац све више закупа пажњу бројних истраживача, тако да се проширује листа постојећих објеката међународне безбедности као најбројнијег објекта. Условљавајући формирање сваког вишег нивоа безбедности – групног, националног, државног, међународног и светског – све више се повећава значај појединца као објекта међународне безбедности.

Одређивање појмова изазова, ризика и претњи

На основу дефиниција изазова, ризика и претњи садржаних у домаћим и страним уџбеницима, речницима и енциклопедијама, може се закључити да не постоје јасно утврђени појмови изазова, ризика и претњи. У уџбеницима за међународне односе и безбедност аутори указују на то да није реч о синонимима, али је изостало јасно одређивање тих појмова. С друге стране, у енциклопедијама и речницима

²⁷ Barry Buzan, Ole Wæver, Jaap de Wilde, *Security – A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, London, 1998, p. 120.

²⁸ Загорка Голубовић, *Ја и други*, „Република“, Београд, 1999, стр. 19.

изазови, ризици и претње одређују се веома кратко и сажето, а објашњења зависе од области о којој је реч.

Као увид у појмовно одређивање могу се издвојити два речника²⁹ у којима су, најприближније значењу у областима међународне безбедности, кратко дефинисани изазови, ризици и претње.

Српско-енглески фразеолошки речник садржи кратка објашњења. Под изазовом се подразумева одговарање на сам изазов, показивање да се дорасло ситуацији или, чак, и упућивање изазова некоме.³⁰ Ризик значи излагање ризику, упуштање у ризик у вези с нечим и да уз ризик може нешто да се деси.³¹ Претњом се неко присиљава на послушност било уценом или силом. Наизглед безначајна претња може да постане опасна.³²

С друге стране, у *Оксфордском енглеско-енглеском речнику* под изазовом (*challenge*) подразумева се позив да се узме удео у одређеном такмичењу, дуелу; позив да се докаже или оправда нешто, или тежак задатак. Енглеска одредница *challenging* има веома интересантно објашњење – обавеза реаговања, тј. позив на одговор (*call to respond*)³³, и изазов се одређује као нешто потенцијално, што постоји у најширем облику и изазива пажњу и потребу да се прати. Под ризиком се подразумева вероватноћа или могућност опасности, губитка, озледе или неке друге штетне последице.³⁴ Претња је, према том речнику, намера да се нанесе штета или да се спроведе казна, као и назнака неког непожељног и непријатног догађаја (*something undesirable coming*).³⁵

У изворима енциклопедијског садржаја изазови, ризици и претње су прецизније дефинисани, и то у оквиру области војних и друштвених наука – права, политикологије и економије.

Економска и пословна енциклопедија садржи тумачење ризика као могућности и одређеног степена вероватноће да ће наступити неки догађај или дејство са неповољним последицама.³⁶ А у спољној трговини ризицима се називају све могућности настајања штете услед непредвиђених догађаја, с једне стране, док се, с друге стране, говори о опасностима услед доношења погрешних одлука.³⁷

²⁹ У истраживању су коришћени и следећи речници: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Институт за српскохрватски језик, САНУ, Београд, 1971; *Речник српскохрватског књижевног језика*, Матица српска и Матица хрватска, Нови Сад, 1973; *Енциклопедијски енглеско-српскохрватски речник*, I и II том, „Просвета“, Београд, 1974; Милан Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, IV издање, „Просвета“, Београд, 1992.

³⁰ Живорад Ковачевић, *Српско-енглески фразеолошки речник*, „Филип Вишњић“, Београд, 2002, стр. 322.

³¹ *Исто*, стр. 961.

³² *Исто*, стр. 866.

³³ *Concise Oxford Dictionary*, Ninth edition, Clarendon Press, Oxford, 1997, p. 866.

³⁴ *Исто*, стр. 1189.

³⁵ *Исто*, стр. 1452.

³⁶ *Економска и пословна енциклопедија*, „Савремена администрација“, Београд, 1994, стр. 1358.

³⁷ *Исто*, стр. 1360.

У *Малој енциклопедији* ризик се објашњава кроз област трговине. У ширем смислу, ризици су сва одступања од предвиђеног у неком послу чије дејство умањи резултат тог посла, док у ужем смислу значи претрпљени губитак, односно штету.³⁸

Према *Опћој енциклопедији Југославенског лексикографског завода* ризик је могућност да се одређени циљ не оствари у потпуности или да се оствари делимично. Могућност отклањања или смањења ризика зависи од нивоа познавања појаве у којој је садржан одређени ризик.³⁹

Када је реч о претњи, у *Правној енциклопедији* је објашњена као могућност наношења зла да би се, на тај начин, утицало на нечију слободу одлучивања. Лице треба да прети тако као да ће оно лично нанети зло. Потребно је, међутим, да постоји основ да се претња схвати као озбиљна и могућа.⁴⁰ Ризик је опасност која има за последицу оштећење или уништење одређене ствари, односно онемогућење да се испуни обавеза. Наступање ризика може бити изазвано дејством случаја или више силе, тј. независно од воље субјеката, а може да буде изазвано и поступцима самих субјеката – њиховом кривицом.⁴¹

Енциклопедија американа садржи објашњење претње као свесне намере проузроковања штете особи, својини или праву да би се објекат претње принудио да испуни наметнуте захтеве.⁴² То је скоро исто одређење претње које се налази и у *Оксфордском речнику права*.⁴³

Енциклопедија Британика, с обимним фондом података и текстова, садржи само одређење ризика, и то строго из домена економије и финансија, у вези с инвестирањем и позајмицама.⁴⁴

У *Војној енциклопедији* постоји само објашњење ризика као свесног излагања опасности од различитих могућности исхода. У војној делатности ризик може да проузрокује нежељене последице, неуспех одређене акције или претерано велике губитке, али и ванредан успех. Сматра се да треба предвидети ризик у различитим ситуацијама и изабрати најповољнију варијанту.⁴⁵

Претња као могућност да се штета нанесе другом субјекту ако се не повинује захтеву претиоца као спољнополитичког средства, у сштини, дефинисана је у *уџбенику Међународни односи*.⁴⁶

³⁸ *Мала енциклопедија*, треће издање, књ. 3 (По-Ш), „Просвета“, Београд, 1978, стр. 200.

³⁹ *Опћа енциклопедија*, IX том, Југославенски лексикографски завод, Загреб, 1981, стр. 139.

⁴⁰ *Правна енциклопедија*, „Савремена администрација“, Београд, 1979, стр. 1101.

⁴¹ *Исто*, стр. 1226.

⁴² *The Encyclopedia Americana* – international edition, volume 26, Americana Cooperation, New York, 1971, p. 704.

⁴³ *Dictionary of Law*, Fourth edition, Oxford University Press, Oxford, New York, 1997, p. 465.

⁴⁴ *The New Encyclopedia Britannica*, volume 10, Encyclopedia Britannica Inc., Chicago, 1994, p. 87.

⁴⁵ *Војна енциклопедија*, VIII том, друго издање, Београд, 1974, стр. 194.

⁴⁶ Војин Димитријевић и Радослав Стојановић, *исто*, стр. 298.

Војни лексикон садржи објашњење и ризика и претњи. Ризик је свесно излагање опасности у жељи да се обезбеди повољан исход. У извођењу борбених дејстава може да проузрокује нежељене последице (неуспех одређене акције, превелике губитке), али и изузетан успех.⁴⁷ Претња је врста притиска са позиције силе којим супротна страна жели да се присили, застрашивањем и исцрпљивањем да учини одређене уступке.⁴⁸

Малобројна објашњења појмова изазови, ризици и претње „одлика“ је званичних докумената бројних међународних организација које се баве међународном безбедношћу. На пример, НАТО у „Новом стратешком концепту“ из новембра 1991. у вези с изазовима, ризицима и претњама објашњава „да су преостали ризици за безбедност савезника по својој природи вишедимензионални и вишесмерни, због чега их је тешко предвидети и проценити... Ови ризици се могу исполити на различите начине“.⁴⁹

На основу наведених дефиниција изазова, ризика и претњи може се закључити да није реч о синонимима и могу да се наслуте неке карактеристике по којима се ти појмови разликују. Наиме, изазови су окарактерисани као тешкоће, узрок нечега и потенцијални облици угрожавања вредности одређеног објекта. На почетку су неутралне, и тек одговором, тј. реаговањем на њих добија се предзнак њихове вредности – позитивне или негативне. Ризици значе ближу опасност по одређени објекат и имају негативан предзнак, уз могућност да се претворе у успех. Претње се односе непосредно на објекат, уз свесну намеру да му се нанесе штета или неко зло с позиције силе. Изразито су негативне и прете да угрозе чак и опстанак одређеног објекта.

При појмовном одређивању изазова, ризика и претњи могу се користити још неки критеријуми на основу којих се могу поредити и одредити њихове особине и међусобне разлике. Ти критеријуми⁵⁰ су:

– *интензитет* (сила деловања), као основни критеријум за градацију, тј. степеновање изазова, ризика и претњи. Може да буде потенцијалан, посредан и непосредан;

– *ширина утицаја на објекат*, односно број и „густина“ одређених облика угрожавања у изазову, ризику и претњи понаособ;

– *процена вредности* коју интензитет деловања оставља на одређени објекат – неутралан, позитиван или негативан.

⁴⁷ *Војни лексикон*, Војноиздавачки завод, Београд, 1981, стр. 352.

⁴⁸ *Исто*, стр. 444.

⁴⁹ *Старешински концепт НАТО*, Рим, 7. новембар 1991, I део, т. 8, у: Драган Симић, *Наука о безбедности*, Службени лист СРЈ, Факултет политичких наука, Београд, 2002, стр. 211.

⁵⁰ Сличне критеријуме, али само за дефинисање претњи, има и В. Бузан, у: *People, States and Fear*, *исто*, стр. 140.

Када се издвоје критеријуми за утврђивање и разликовање, као и основне вредности референтних објеката у међународној безбедности – суверенитет државе и идентитет појединца, односно друштва – чијим се угрожавањем доводи у питање опстанак релевантних објеката на међународној сцени, изазов, ризик и претња се могу на основу сваког критеријума проанализирати и појмовно одредити.

Када је реч о *изазовима* и када се анализирају на основу интензитета као критеријума увиђа се да су то могући, потенцијални облици угрожавања безбедности. Најудаљенији су по положају од објекта безбедности и извориште су ризика и претњи. Њихова ширина утицаја огледа се кроз бројне димензије безбедности – од политичке, економске, преко социјеталне и еколошке, до војне безбедности. Та листа се стално шири и мења: од питања незавршене демократизације и успостављања тржишне привреде, преко адекватних облика и начина искоришћавања природних потенцијала и богатстава државе, до изазова успостављања цивилне демократске контроле оружаних снага и реформе сектора безбедности. Почетна вредност изазова је неутрална. Зависно од објекта на који делује, ток изазова може да се усмери тако да постане циљ који тек треба достићи и око чијих се позитивних вредности окупљају одлучујуће службе и слојеви одређене државе и друштва ради његовог остварења. У супротном, када се изазов не примени на време и када му се не посвети одговарајућа пажња и изостану реакције на његова дејства, може се претворити у ризике и претње чији је утицај на објекат безбедности непосреднији и штетнији.

За *ризике* постоје ближи, видљивији и јаснији мерљиви облици угрожавања објеката међународне безбедности. То су предвидљивији облици изазова и изворишта су безбедносних претњи. Њихов утицај се распростире кроз бројне димензије безбедности, али су прецизније одређени, имају јаснији облик и очитују се кроз корупцију и недостатак владавине права, етничке напетости и недостатак толеранције у национално мешовитим подручјима и великој незапослености становништва, чија неактивност и протести могу да угрозе и саме темеље функционисања државе. Ризици имају негативан предзнак јер угрожавају виталне вредности једног друштва, али постоји могућност избегавања негативних последица ризика по објекат безбедности и њихово позитивно решење.

Претње су непосредни облици угрожавања објеката безбедности, чинилац кризе или неког сукоба, врста притиска којим жели да се укаже на могућност штете или неког зла за позиције силе да би се објекти претње присилили на одређене уступке. Претње имају јасне, предвидљиве и одређене облике угрожавања: рат, економске санкције или терористички напади, и могу да буду негативни по опстанак објекта безбедности. То су коначни, најдиректнији извод изазова и ризика.

Стање и активности у међународним односима и у међународној безбедности од почетка деведесетих година 20. века потпуно су другачији него у целокупном дотадашњем периоду. Свет више није подељен на два супротстављена блока, нуклеарна опасност и бојазан од глобалног рата и уништења уступили су место новим актерима и новим облицима угрожавања. Систем међународне безбедности је у процесу преобликовања и прилагођавања стварности, и у њему се одвија упоредан процес фрагментације и интеграције света.

Државе, као главни субјекти међународних односа, од формирања наовамо губе примат које су имале. У међународној безбедности појављују се бројни други субјекти – од међународних и мултинационалних организација и институција, нација, њихових политичких елита и интересних група, преко етничких група, до појединца као најбројнијег субјекта, али и објекта међународне безбедности. Безбедност појединца добила је кључни значај и из тога произилазе безбедности виших нивоа – групног, националног, регионалног, међународног и светског (глобални). Схватање, достизање и очување безбедности није више у војној сфери. У први план, поред војне димензије, јављају се и друге, невојне димензије безбедности, као што су политичка, економска, социјетална и еколошка димензија.

Под познавањем међународне безбедности сада се подразумева много шири распон знања да би се она разумела, утврдили њени субјекти и објекти и, надасве, какве су природе нови, измењени и све већи изазови, ризици и претње. На основу доступне литературе, утврђивања референтних објеката безбедности на које се делује изазовима, ризицима и претњама, као и основних вредности, особина и карактеристика које чине смисао постојања тих референтних објеката и чијим се угрожавањем доводи у питање њихов даљи опстанак у оквиру међународне безбедности могу појмовно да се одреде изазови, ризици и претње.

Изазови су могући, потенцијални облици угрожавања стабилности и суверенитета државе и идентитета појединца и друштва. Они су извориште ризика и претњи, и њихова ширина утицаја распростире се кроз војну, политичку, економску, социјеталну и еколошку димензију безбедности. Вредност изазова почетно је неутрална по опстанак државе и друштва, и зависно од реаговања на њу може да има позитиван предзнак – у разрешењу, или негативан – у даљем степеновању кроз ризике и претње.

Ризици су ближи, видљивији и јасније мерљиви облици угрожавања суверенитета и идентитета држава и друштва. Изворишта су безбедносних претњи, а ширина њиховог утицаја има јаснији појавни облик. Имају негативан предзнак јер угрожавају опстанак државе и

друштва, али уз могућност избегавања негативних последица и њихово повољно решење по објекат међународне безбедности.

Претње су непосредни облици угрожавања државе и друштва. То је врста притиска, чинилац кризе или неког сукоба, којим жели да се нанесе штета или неко зло са позиције силе да би се објекат претње присилио на одређене уступке. Претње имају јасне, предвидљиве и одређене облике угрожавања – рат, економске санкције или терористички напади – и негативне су по опстанак државе и друштва. То су коначни, најдиректнији извод изазова и ризика.

Литература:

1. Збигњев Бжежински, *Велика шаховска табла*, ЦИД, Подгорица, Романов, Бања Лука, 2001.
2. Френсис Х. Хинсли, *Сувереност*, „Филип Вишњић“, 2001.
3. Bill McSweeney, *Security, Identity and Interest – A Sociology of International Relations*, Cambridge University Press, 1999.
4. Steve Smith and John Baylis, *The globalization of World Politics*, Oxford University Press, New York, 2001.